

9000

NEOBYČAJNÉ ŽENY Z PRVÉHO ŽIDOVSKÉHO TRANSPORTU ZO SLOVENSKA DO OSVIENČIMU

IKAR

HEATHER DUNE MACADAM
PREDSLOV CAROLINE MOOREHEAD

NEOBYČAJNÉ ŽENY
Z PRVÉHO ŽIDOVSKÉHO
TRANSPORTU ZO SLOVENSKA
DO OSVIENČIMU

HEATHER DUNE MACADAM

PRELOŽILA ADRIENA RICHTEROVÁ

IKAR

Heather Dune Macadam

999

THE EXTRAORDINARY YOUNG WOMEN
OF THE FIRST OFFICIAL JEWISH
TRANSPORT TO AUSCHWITZ

Copyright © 2019 by Heather Dune Macadam
and Caroline Moorehead

Translation © 2020 by Adriena Richterová

Jacket images taken from the interviews of Irena Ferencik, 1996,
and Klara Baumöhlava, 1996, provided by the USC Shoah Foundation –
The Institute for Visual History and Education <http://sfi.usc.edu/>.

Center image with permission from Edith Grosman.

Slovak edition © 2020 by IKAR, a.s.

Preklad vznikol s podporou Literárneho fondu.

Z anglického originálu 999: The Extraordinary Young Women
of the First Official Jewish Transport to Auschwitz
(Citadel Press, New York 2019)

preložila Adriena Richterová.

Redigoval Milan Richter.

Obálku navrhol Juraj Šramko.

Technická redaktorka Helena Oleňová.

Vydalo vydavateľstvo IKAR, a.s., Bratislava v roku 2020

ako svoju 1 619. publikáciu v elektronickej podobe.

Sadzba a zalomenie ITEM, spol. s r. o., Bratislava.

ISBN 978-80-551-7233-0

Inšpiráciou na napísanie tejto knihy
boli aj svedectvá tých, čo prežili
a po mnohých rokoch sprostredkovali
svoje spomienky.

Edite
a
na pamiatku
Ley a Adely

OBSAH

Predslov	11
Poznámka autorky	17
Hlavné postavy v prvom transporte	23
Prvá časť	27
Druhá časť	155
Tretia časť	351
Návraty domov	390
Ďalšie osudy	400
Ešte pár slov na záver	421
Poznámky	423
Zoznam fotografií a obrázkov	442
Archívy	446
Bibliografia	447
Poďakovanie	461
Slovník judaík použitých v knihe	469
Register	472

„Žena bola dlhý čas v dejinách anonymná.“

VIRGINIA WOOLFOVÁ

*„Spoločnosť posudzujeme podľa toho,
ako sa správa k ženám.“*

MICHELLE OBAMOVÁ

*Žena musí písať o tom,
čo jej vyvíera z duše: písať o ženách
a motivovať ich k písaniu...
Žena sa musí prejaviť v texte a rovnako
aj vo svete a v dejinách.*

HÉLÈNE CIXOUSOVÁ: *Smiech Medúzy*

PREDSLOV

Nevieme a už sa ani nedozvieme presný počet ľudí, ktorých v rokoch 1941 až 1944 transportovali do Osvienčimu a ktorí tam zomreli, hoci väčšina bádateľov pripúšťa, že ich mohol byť až milión. Heather Dune Macadam však vie presne, koľko žien zo Slovenska bolo v prvom transporte, ktorý prišiel 26. marca 1942 do tohto tábora. Vďaka dôkladnému výskumu v archívoch a rozhovorom s preživšími zistila, že tejto necelej tisícke mladých židovských žien a dievčat – niektoré mali len pätnásť rokov –, ktoré na jar 1942 pozvážali takmer z celého Slovenska, povedali, že idú pracovať do okupovaného Poľska a že budú preč iba pár mesiacov. Len veľmi málo sa ich vrátilo.

Heather Dune Macadam skúmala zoznamy v Jad Vašem v Izraeli, svedectvá tých, čo prežili, uložené vo Vizualnom archíve Nadácie šoa na Juhokaliifornskej univerzite (University of South California, Shoah Foundation's Visual Archives; USC SF VA), materiály v Slovenskom národnom archíve, našla niekoľko preživších z prvého transportu a zhovárala sa s ich rodinami a potomkami. Autorka nielen zrekonštruovala zázemie, z ktorého tieto ženy pochádzali, ale aj ich každodenné prežívanie – a smrť – v koncentračnom tábore Osvienčim. Túto úlohu jej sťažilo niekoľko skutočností: Od konca druhej svetovej vojny uplynulo veľa rokov, mnohé záznamy sa stratili a dievčatá pri registrácii používali rozličné mená a prezývky, ktoré sa nie vždy písali

li rovnako, preto sú jej zistenia o to pozoruhodnejšie. Ako sama hovorí, písať o holokauste a o táboroch smrti vôbec nie je jednoduché. Spôsob, aký zvolila, keď použila autorskú licenciu, vďaka ktorej opätovne oživila scény a rozhovory, dáva jej textu punc aktuálnosti.

Až koncom zimy 1940 – 1941 sa koncern I. G. Farben rozhodol usadiť v Osvienčime a v jeho okolí. Keďže miesto sa nachádzalo v blízkosti železničného uzla, bolo tu viacero baní a aj dosť zdrojov vody, padlo rozhodnutie vybudovať tu novú, veľkú fabriku na výrobu syntetického kaučuku a syntetického benzínu. Osvienčim dostal príležitosť zohrať úlohu v „konečnom riešení židovskej otázky“, stal sa táborom, kde väzni nielen ťažko pracovali, ale ich aj rýchlo zabíjali a rovnako rýchlo sa zbavovali ich mŕtvych tiel. V septembri 1941 sa uskutočnil prvý pokus s použitím kyseliny kyanovodíkovej, známej pod názvom Cyklón B, a keď sa jej účinnosť potvrdila splynovaním 850 väzňov, prvý veliteľ osvienčimského tábora Rudolf Höss to pokladal za účinné riešenie „židovského problému“. Keďže lekári v tábore ho ubezpečili, že použitie plynu je „nekrvavá“ záležitosť, Höss usúdil, že takto ušetrí svojich mužov traumy z pohľadu na neprijemnú situáciu.

Najprv však bolo potrebné tábor vybudovať. Oslovili architekta Hansa Stosberga, aby načrtnol plány. Podľa odhadu Hlavného úradu ríšskej bezpečnosti (*Reichsicherheitshauptamt*), ktorý odznel na konferencii vo Wannsee (20. januára 1942), v okupovanej Európe sa nachádzalo spolu takmer jedenásť miliónov Židov. Podľa vyjadrenia Reinharda Heydricha – v nacistickej hierarchii zaujímal druhé miesto hneď za Heinrichom Himmlerom – treba ich „vhodným spôsobom zamestnať v rámci konečného riešenia“. Tých veľmi slabých, veľmi mladých alebo veľmi starých treba zabiť hneď. Silnejší nech pracujú, ale po určitom čase treba zabiť aj ich, lebo ke-

by sme „túto prirodzenú elitu prepustili na slobodu, museli by sme ju vnímať ako potenciálnu zárodočnú bunku nového židovského poriadku“.

Ako prvý satelitný štát začalo s deportáciami Slovensko. Viac ako tisíc rokov bolo súčasťou Uhorska, od konca I. svetovej vojny patrilo do Československa a nezávislosť získalo až v roku 1939 pod ochranou nacistického Nemecka, pričom väčšej časti z nej sa zrieklo výmenou za hospodársku pomoc. Prezidentom sa stal katolícky farár Jozef Tiso, ktorý zakázal všetky opozičné strany, zaviedol cenzúru, založil nacionalistickú Hlinkovu gardu a rozdúchával antisemitizmus, ktorý po *anšluse* Rakúska narastal, keďže z tejto krajiny prišli na Slovensko tisíce židovských utečencov. Podľa údajov zo sčítania ľudu žilo v tom čase na Slovensku 89 000 Židov, čo boli 3,4 percenta populácie.

Rozkaz, na základe ktorého sa mali slobodné židovské ženy od 16 do 36 rokov prihlásiť a priniesť si so sebou na zhromaždisko osobné veci, spočiatku takmer nikto nevnímal ako znepokojujúci, hoci niekoľko predvídavých rodín sa zúfalo snažilo schovať svoje dcéry. Naopak, niektorým dievčatám sa myšlienka práce v zahraničí videla vzrušujúca, najmä keď sa im dostalo uistenia, že sa čoskoro vrátia domov. O to väčší šok zažili tieto nevinné dievčatá po príchode do Osvienčimu, kde navyše nemali pri sebe nikoho, kto by ich pripravil na hrôzy, čo ich ešte len čakali.

V ten istý deň prišlo do Osvienčimu 999 Nemiek z koncentračného tábora Ravensbrück, ktorý bol plný – tiesnilo sa v ňom 5 000 väzenkýň. Pred odchodom ich vyberali podľa toho, či sa hodia na miesta dozorkýň. Mali totiž strážiť mladé Židovky pri práci – pri búraní domov, odpratávaní odpadu, pri kopaaní a odvoze zeminy a iného materiálu, ale aj pri prácach v poľnohospodárstve a pri chove dobytká. Všetko to slúžilo na odbremenenie mužov, ktorí v Osvienčime vykonávali ťažšie práce súvisiace s rozširovaním tábora. Slovenské diev-

čatá a ženy pochádzali z veľkých rodín, z prostredia plného lásky, boli zvyknuté na slušné správanie a pohodlný život a odrazu na ne stále niekto kričal, museli sa vyzliecť donaha, oholili ich, v mrazivých ránach stáli nekonečne dlho nastúpené v radoch na *apelplatz*i, museli sa bosé brodiť v bahne, bojovať o svoju porciu jedla, stávali sa terčom svojvoľných trestov, pracovali do úmoru a často od úplného vyčerpania zomierali. Boli hladné, choré, vystrašené. Ako po vojne priznal veliteľ osviečimského tábora Rudolf Höss, dozorkyne z Ravensbrücku „značne prevýšili svojich mužských kolegov v surovosti, hrubosti, pomstychtivosti a mravnej skazenosti“. Do konca roku 1942 boli dve tretiny žien z prvého transportu zo Slovenska mŕtve.

Zato Osviečim sa rozrastal. Prúdili sem Židia zo všetkých kútov okupovanej Európy – z Francúzska, Belgicka, Grécka, Juhoslávie, Nórska a neskôr z Maďarska – čoskoro v takom množstve, že každé dva dni prišli približne tri vlaky s 50 vagónmi, pričom v každom „dobyččiaku“ sa tiesnilo viac ako 80 väzňov. Od júna 1943 už fungovali štyri kremáčné pece, ktorých denná kapacita bola 4 736 spálených mŕtvol. Väčšina novoprišlých, celé rodiny s dojcami a malými deťmi išla rovno do plynových komôr.

Slovenky, ktoré prežili, silnejšie na tele aj na duchu, vymýšľali stratégie, ako sa udržať pri živote: hlásili sa na najodpornejšie práce alebo hľadali bezpečie v krajčírskych dielňach, v poľnohospodárskych pracovných skupinách alebo v táborových kanceláriách, naučili sa vyhýbať každodennej selekcii tých najslabších, chorých alebo priveľmi vyčerpaných väzenkýň, ktoré už nevládali vykonávať užitočnú prácu. Podľa autorkiných slov išlo o „prežitie, ale bolo to ako na hojdačke“. Tie šťastnejšie si našli prácu v „Kanade“, čo bolo vo väzenskom slangu ironické pomenovanie pre baraky, kde sa triedil majetok, ktorý nacisti ukradli Židom prichádzajúcim do tábora. Židia dostali ešte pred odchodom

z domu pokyn, aby si zobrali so sebou batožinu (30 až 45 kilogramov) s najnutnejšími vecami. Deky, kabáty, okuliare, keramické nádoby, lekárske nástroje, šijacie stroje, topánky, náramkové hodinky, nábytok – to všetko sa v tábore posúvalo cez rozvetvenú sieť skladísk, kde sa skupinky tých šťastnejších alebo šikovnejších mužov a žien striedali v nepretržitých zmenách a pripravovali zásielky, ktoré po naložení do vlakov smerovali do Nemecka. Neskoršie odhady stanovili, že každý týždeň sa posielali do Berlína najmenej dve debny s cennosťami, pričom každá vážila 1 tonu.

Rodiny týchto žien na Slovensku dlho nevedeli, kde sa ich dcéry nachádzajú. Zvláštne odkazy pre dávno zomretých príbuzných na tých pár korešpondenčných lístkoch, čo od nich dostali, boli nejasné a čudné a mnohých rodičov utvrdili v nádeji, že ich dcéry sú v bezpečí a je o ne postarané. No ako mesiace ubiehali, strach narastal a situácia sa zhoršila, keď sa začalo so zhromažďovaním a transportmi celých rodín. Jedným z najbolestnejších výjavov v tejto knihe je príchod príbuzných týchto dievčat a žien do Osvienčimu. Víтали ich celé zhrozené, lebo vedeli, aký osud čaká ich rodičov a súrodencov.

O dianí v Osvienčime sa už popísalo veľa – každodenný boj o prežitie, týfus, plynové komory, stále sa zhoršujúce životné podmienky, vyhladovaní väzni, surové zaobchádzanie – a ani Heather Dune Macadam sa nevyhýba opisu týchto hrôz. Takéto knihy sú potrebné, lebo dnešným čitateľom pripomínajú udalosti, na ktoré sa nesmie zabudnúť.

Táto kniha zároveň poskytuje obraz toho, čo predchádzalo deportáciám Židov zo Slovenska, obraz života židovskej komunity v predvojnovom období, postupného narastania perzekúcií Židov a nič netušiacich rodín, ktoré pripravili svoje dcéry na deportácie. Rovnako dojemne opisuje smútok hŕstky dievčat, ktoré prežili, vrátili sa domov a zistili, že ich rodičia sú mŕtvi, obloky obchodov, ktoré im patrili,

sú zadenbené, ich domy a majetok si privlastnili susedia. Zo 70-tisícovej predvojnovovej židovskej komunity na Slovensku zahynulo počas druhej svetovej vojny viac ako 80 percent. Navyše povojnový režim jednej strany zakázal akékoľvek diskusie na tému holokaust. V prvom transporte do Osvienčimu odišli zo Slovenska dievčatá. Po tri a pol roku sa vrátili ako na svoj vek mentálne omnoho vyspelejšie ženy, ktoré videli, vytrpeli a prežili priveľa. Už len to, že prežili, na ne vrhlo podozrenie: Čo urobili, k akým morálnym kompromisom sa znížili, že nezomreli tak ako ich priateľky?

Na konci tejto výnimočnej knihy zostane človeku naddlho v pamäti Linda – prežila jeden z najdlhších pochodov smrti, v ktorých prišlo o život mnoho väzňov, putovala krajinami zničenými vojnou a zmietajúcimi sa v chaose, vystavená riziku znásilnenia, až sa nakoniec ocitla vo vlaku smerujúcom domov. Keďže sa do vagónov plných utečencov nedostala, vydriapala sa na strechu pomaly sa pohybujúceho vlaku, odkiaľ mala výhľad na okolitú krajinu. Nikde navôkol nebol ostnatý drôt, strážne veže ani vojaci so zbraňami. Vtedy si uvedomila, že je slobodná, že je jar a na stromoch pučia listy.

Caroline Moorehead

POZNÁMKA AUTORKY

„Je to primálo, prineskoro,“ povedala po nemecky Ružena Kniežová Gräberová (väz. č. 1649). V telefóne zapraskalo. Môj manžel, ktorý mi náš rozhovor prekladal, iba pokrčil plecami. V tom čase bola Ružena jedinou preživšou z prvého transportu do Osvienčimu, ktorú som našla. Pred pár mesiacmi súhlasila s rozhovorom pre dokumentárny film o prvom transporte žien zo Slovenska do Osvienčimu, ktorý som pripravovala. Vtedy však mňa zradilo zdravie a nemohla som odletieť do Švajčiarska, aby som s ňou urobila rozhovor. A teraz ochorela ona.

Snažila som sa jej vysvetliť, že s ňou chcem hovoriť predovšetkým o Slovensku a o tom, ako ju a ďalšie dievčatá, ktoré boli zaradené do transportu, zradila vláda ich vlastnej krajiny. Ružena s povzdychom odvetila: „Do smrti už nechcem myslieť na Osvienčim.“ Dá sa to deväťdesiatdvaročnej žene vyčítať?

Poslala som jej ďakovný list a vo Vizuálnom archíve Nadácie šoa pri Juhokaliifornskej univerzite (USC SF VA) som našla jej svedectvo v nemčine. Nebol by problém preložiť ho, ale v tom rozhovore sa jej nespýtali na to, čo som sa chcela dozvedieť ja. Položila by som jej otázky, ktoré som nosila v hlave odvtedy, čo som sa v roku 1992 zoznámila a spolupracovala s Renou Kornreichovou Gelissenovou, ktorá prežila prvý transport do Osvienčimu. Odkedy som napísala a vydala knihu *Sestrin slub* (Rena's Promise, Motýľ 2018),

kontaktovali ma príbuzní žien z prvého transportu a rozprávali mi príbehy, čo sa prihodilo ich sesterniciam, tetám, matkám a starým matkám, vďaka čomu sa vyrojilo ešte viac otázok. Rozhovory s týmito príbuznými som si nafilmovala a nahrala, ale bolo mi jasné, že ak nenájdem prežívšiu, ktorá prejaví ochotu so mnou hovoriť, a rodinu, ktorej členovia mi dovoľia urobiť s ňou rozhovor, nemám šancu dopracovať sa k odpovediam. Chápem, že príbuzní chcú chrániť tieto ženy v úctyhodnom veku; ak niekto prežil tri roky v tábore smrti Osvienčim a dožil sa deväťdesiatky, prečo by mal znova spomínať na peкло, ktorým prešiel? Nemala som v úmysle niekoho raniť, najmä nie tie úžasné ženy tým, že im budem klásť bolestivé otázky, ktorými privolám príznaky minulosti.

Od môjho telefonátu s Ruženou prešiel rok a ja som rozoslala mail druhej generácii príbuzných s otázkou, či by sa pri príležitosti 75. výročia prvého transportu chcel niekto vydať po stopách svojej matky zo Slovenska do Osvienčimu. Pár ľudí prejavilo záujem, ale napokon iba tri rodiny vytvorili malú, intímnu skupinku – synovia Etely a Fely Drangerových (Avi a Akiva), ktorí žijú v Izraeli; rodina Idy Eigermanovej Newmanovej (Tammy a Sharon a Tammine deti Daniella a Jonathan) z USA a Orna, dcéra Marty F. Gregorovej z Austrálie. Pár týždňov pred naším dohodnutým stretnutím som sa dozvedela, že deväťdesiatdvaročná Edita Friedmanová Grosmanová (väz. č. 1970) bude čestným hosťom na spomienkovej slávnosti venovanej 75. výročiu transportu. O pár dní som sa už s Editou zhovárala cez videotelefónnu aplikáciu FaceTime. Hneď sme si porozumeli a Edita sa vyjadrila, že sa rada stretne so mnou aj s mojím pracovným tímom na Slovensku. O dva týždne sme už sedeli v hotelovej izbe v štýle ranosocialistického sovietskeho bloku so zafúľanými bielymi stenami a ohyzdnou maľovkou a ja som jej kládla otázky, ktoré som pred dvadsiatimi piatimi rokmi ešte nevedela sformulovať a položil ich Rene Kornreichovej (väz. č. 1716).